

Сергій Петрович Рабінович

Львівська лабораторія прав людини і громадянина
Науково-дослідний інститут державного будівництва та місцевого
самоврядування Національної академії правових наук України
Львів, Україна

ПРАВООБМЕЖЕННЯ У ЗАГАЛЬНІЙ ДЕКЛАРАЦІЇ ПРАВ ЛЮДИНИ: ЮРИДИЧНИЙ ТА ЕСТЕТИЧНИЙ ВИМІРИ

Анотація. Актуальність дослідження зумовлена особливим статусом Загальної декларації прав людини – документа, положення якого є нормами міжнародного звичаєвого права та його загальновизнаних принципів. Розгляд інституту правомірного обмеження прав людини як елемента композиційної структури Декларації дозволяє переосмислити філософські засади згаданого інституту, які зазвичай залишаються поза увагою галузевих юридичних досліджень. Метою статті є виявлення соціально-естетичних засад інституту правомірних обмежень прав людини та уточнення юридико-технічних особливостей закріплення загальних умов їх правомірності в Декларації. Методи дослідження. Використане у статті поєднання діалектичного, структуралістського й герменевтичного методологічних підходів до дослідження Декларації дало змогу виявити в цьому документі соціально-естетичні складові інституту обмежень прав людини. Результати. Обґрунтовується припущення, що до ідейних витоків інституту обмежень прав людини в Декларації належать ідеї персоналізму як різновиду соціальної філософії комунітарного типу. Персоналістичному ідеалу соціальної гармонії відповідає принцип рівноваги вільного розвитку людської особовості зі збереженням цілісності тієї спільноти, яка є умовою такого розвитку, а також взаємопов'язаності прав людини та її обов'язків. Декларація заклала загальну основу міжнародно-правових стандартів правообмежувального інструментарію, однак при цьому ще не диференціювала всіх його елементів. Принципами інституту обмеження прав людини, які у міжнародному праві набули значення універсальних, є їх виключність, формальна визначеність та вичерпний перелік цілей обмежень. До принципів, відсутніх у Декларації, але виокремлених в інших складових Міжнародного білля прав людини, належить «суспільна необхідність обмеження».

Ключові слова: обмеження прав людини, естетика права, соціальний порядок, балансування цінностей, соціальна гармонія, персоналізм.

Сергей Петрович Рабинович

Львовская лаборатория прав человека и гражданина
Научно-исследовательский институт государственного строительства
и местного самоуправления Национальной академии правовых наук Украины
Львов, Украина

ПРАВООГРАНИЧЕНИЯ ВО ВСЕОБЩЕЙ ДЕКЛАРАЦИИ ПРАВ ЧЕЛОВЕКА: ЮРИДИЧЕСКОЕ И ЭСТЕТИЧЕСКОЕ ИЗМЕРЕНИЯ

Аннотация. Актуальность исследования обусловлена особым статусом Всеобщей декларации прав человека как документа, положения которого являются нормами между-

народного обычного права и его общепризнанных принципов. Рассмотрение института правомерного ограничения прав человека как элемента композиционной структуры Декларации позволяет переосмыслить философские основы упомянутого института, которые обычно остаются без внимания в отраслевых юридических исследованиях. Целью статьи является выявление социально-эстетических основ института правомерных ограничений прав человека и уточнение юридико-технических особенностей закрепления общих условий их правомерности в Декларации. Методы исследования. Использованное в статье сочетание диалектического, структуралистского и герменевтического методологических подходов к исследованию Декларации позволило обнаружить в этом документе социально-эстетические составляющие института ограничений прав человека. Результаты. Обосновывается предположение, что к идейным истокам института ограничений прав человека в Декларации относятся идеи персонализма как разновидности социальной философии коммунитарного типа. Персоналистическому идеалу социальной гармонии соответствуют принципы равновесия между свободным развитием человеческой личности и целостностью сообщества, являющегося условием такого развития, а также взаимосвязанности прав человека и его обязанностей. Декларация заложила общую основу международно-правовых стандартов инструментария правовых ограничений, однако при этом еще не дифференцировала всех его элементов. Принципами института ограничения прав человека, которые в международном праве приобрели значение универсальных, являются их исключительность, формальная определенность и исчерпывающий перечень целей ограничений. К принципам, отсутствующим в Декларации, но выделенным в других составляющих Международного билля прав человека, относится «общественная необходимость ограничения».

Ключевые слова: ограничения прав человека, эстетика права, социальный порядок, взвешивание ценностей, социальная гармония, персонализм.

Serhii P. Rabinovych

*Lviv Laboratory of Human Rights and Citizen
Research Institute of State Building and Local Government
of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine
Lviv, Ukraine*

HUMAN RIGHTS RESTRICTIONS IN THE UNIVERSAL DECLARATION OF HUMAN RIGHTS: LEGAL AND AESTHETIC SPECTS

Abstract. *Premordial significance of the research is determined by the special status of the Universal Declaration of Human Rights – document, provisions of which are regarded to be the norms of the international customary law and its' acknowledged principles. Research of the legitimate limitations of human rights institution as the element of the composition structure of the Declaration allows to rethink philosophical basics of aforementioned institution, that usually lack attention in the course of branch legal researching. The aim of the article is to find out the social esthetic foundations of the legitimate limitations of human rights institution and clarification of legal technical particularities of general conditions formulation of the legitimacy in aforementioned Declaration. Methods of research. Combination of the dialectic, structural and hermeneutic methodology approaches in the course of the Declaration research allows to identify in this document social esthetic elements of the human rights limitation institution.*

Results. The author argues that ideas of the personalism as the kind of communitarian social philosophy are the ideological sources of human rights restrictions institution. The equilibrium's principles of the free development of human personality and the preservation of the community's integrity, which are the condition of such development, also the correlation between human rights and duties' are in accordance with personalistic ideal of social harmony. The Declaration lays the foundations for the International Law standards of legal restriction's tools, but it had not differentiated all the elements of the mentioned tools. The exceptionality, the formal certainty and the exhaustive list of the restriction aims are the Universal human rights restriction institution principles in the International law. There is the lack of «the social necessity of the restriction» as human rights restriction's principle in The Declaration, but this principle had been identified in the other elements of the International Bill of Human Rights.

Keywords: human rights restrictions, aesthetic of law, social order, balancing of values, social harmony, personalism.

ВСТУП

Якісна визначеність і самототожність явища найбільш рельєфно виявляються на його межах – цей добре відомий постулат діалектики повною мірою стосується феномену прав людини. З урахуванням цього не дивно, що вся новітня історія людства постає історією боротьби саме за межі прав людини (а конкретніше – за юридичне закріплення та юридичну інтерпретацію таких меж) [1, с. 14]. Сьогодні значно рідше мають місце заперечення інституту прав людини як такого або ж невизнання окремих основоположних людських прав, аніж дискусії стосовно визначення меж прав людини й ціннісно-ієрархічного співвідношення інтересів індивідів та спільнот, – дискусії, які з часом не тільки не вщухають, а й, навпаки, час від часу підсилюються [2–6]. Така ситуація видається доволі закономірною. Адже саме питання про межі прав людини як суб'єктивних юридичних прав є пунктом зіткнення реальних соціальних інтересів, зрівноваження яких, власне, й відбувається шляхом обмеження прав окремих осіб та їхніх груп [7, с. 234–240; 8, с. 95–96].

Це, вочевидь, є чи не найбільш вагомою причиною, з огляду на яку автори Загальної декларації прав людини (далі – Декларація, ЗДПЛ) – документа, положення якого в міжнародно-правовій та національній конституційній практиці набули статусу норм міжнародного звичаєвого права та його загальноновизнаних принципів, не могли оминати питання про межі та обмеження прав людини. Отже, як слушно зазначається сучасними дослідниками, «значення Декларації полягає не тільки в тому, що вона закріплює перелік загальноновизнаних прав і свобод людини, але й стандарти їхніх обмежень» [9, с. 97].

У цьому першому всесвітньому праволюдному акті теоретичні засади й практичні правові принципи обмеження прав людини одержали лише найзагальніші й первинні обриси. Однак недооцінювати доктринальної та прикладної ролі Декларації в питанні визначення загальних засад правомірного обмеження

прав людини не можна. Саме необхідність уточнення цієї ролі зумовлює актуальність дослідження юридико-прикладних аспектів обмеження прав людини в ЗДПЛ як у зв'язку із відображеними в цьому документі соціально-філософськими засадами, так і у контексті подальшого розвитку інституту правомірного обмеження прав людини в універсальних міжнародних договорах, національних конституціях та практиці їх застосування. Філософські, теоретико-правові й галузеві юридичні аспекти проблеми меж та обмежень прав людини неодноразово ставали предметом розгляду як в українському, так і в зарубіжному правознавстві (П. М. Рабінович [10], М. І. Козюбра [11], І. С. Філіппова [12], О. О. Троїцька [13], К. Є. Гревцова [14], А. Є. Стрекалов [15], Т. В. Мілушева [16] та ін. [17]). В окремих випадках такі розвідки безпосередньо стосувалися питань закріплення засад обмежень прав людини у Декларації [9] або ж торкалися їх відповідно [18; 19; 20]. Віддаючи належне згаданим науковим працям і вагомості дослідницького внеску їх авторів, вважаємо за можливе зауважити брак детальної уваги до окремих структурних і змістових особливостей відображення у Декларації концепції обмежень прав людини.

1. МАТЕРІАЛИ ТА МЕТОДИ

ЗДПЛ належить до тих політико-правових документів, дослідження яких із суто галузево-юридичних пізнавальних позицій за допомогою спеціально наукового методологічного інструментарію наук історії та теорії міжнародного права чи національного конституційного законодавства або ж із перспективи догматичної загальної теорії права значною мірою вже вичерпує свій евристичний потенціал. Сказане стосується, вочевидь, як пізнавальних засобів осмислення Декларації в цілому, так і дослідження її окремих концептуальних елементів.

З огляду на це може становити інтерес представлена у пропонованій статті спроба використання філософсько-естетичних підходів для аналізу місця загальних засад допустимих обмежень прав людини у тексті Декларації. Ідеться про поєднання діалектичного, структуралістського й герменевтичного методологічних підходів, яке дає змогу подолати обмеженість галузевого юридичного дослідження й виявити у способі представлення в Декларації інституту обмежень прав людини естетичні складові [21]. При цьому методологічно значущим є те, що останні розкриватимуть певну соціальну естетику, що, своєю чергою, може дозволити запропонувати оновлене бачення Декларації з перспективи єдності істини, блага і краси [22, с. 526].

Таким чином, з урахуванням викладених вище зауваг, *мета* дослідження може бути сформульована як виявлення в Декларації соціально-естетичних засад інституту правомірних обмежень прав людини та уточнення юридико-технічних особливостей закріплення загальних умов їх правомірності в Декларації.

2. РЕЗУЛЬТАТИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

2.1. Соціально-філософські засади обмеження прав людини у ЗДПЛ

Окрім найважливіших політичного й правового аспектів Декларації, її прикметною особливістю є також вимір естетичний, який стосується зовнішньої форми вираження політико-правового сенсу, композиції документа та зв'язків між його окремими елементами. Відповідно до задуму розробників ЗДПЛ, її статті було організовано не за «горизонтальним» принципом, якому відповідало б просте лінійне нанизування рівнозначних приписів або ж викладу положень, значущість яких зменшувалася б мірою їх віддалення від початку документа, але натомість за просторовим принципом організації руху читача її текстом «знизу догори».

Це уможлиблюється завдяки тому, що структура Декларації уподібнюється побудові античного портика. У цьому «портику» Преамбула слугує основою (сходами); статті, присвячені окремим правам людини, виконують роль колон; значення ж трьох завершальних статей полягає в тому що вони увінчують собою всю її будову: Рене Кассен – знаний французький правник та один із авторів тексту офіційного проекту цього документа – розглядав приписи статей 28 і 29 як «фронтон» усього «портика» Декларації. З такої перспективи смисл і призначення правообмежувальних приписів Декларації розкриваються в особливий спосіб: розміщення цих статей наприкінці тексту зумовлене не їх малозначністю, але загальною логікою «вертикальної» архітектоніки Декларації, організацією розгортання змісту від Преамбули і до завершення документа, яке постає радше його вершиною, аніж кінцем. Зауважимо, що на протигагу такому підходу в Міжнародному пакті про цивільні та політичні права (1966) (далі – МПЦПП) загальні правообмежувальні застереження винесені в розділі II (статті 4 і 5), а застереження щодо тлумачення Пакту подано в розд. V. У Міжнародному пакті про економічні, соціальні та культурні права (1966) (далі – МПЕСКП) такі застереження також розміщено на початку документа, у ч. II (ст. 4), а правотлумачні застереження Пакту подано в ч. IV¹.

Подібно до положень Преамбули і перших двох статей Декларації, три її завершальні статті мають універсальний характер, стосуючись не окремих видів прав людини, а загальних умов їх здійснення і принципів тлумачення документа. Стаття 28 Декларації проголошує право кожного на соціальний і міжнародний порядок, при якому права і свободи, викладені в ній, можуть повністю здійснюватися. Реальність названих у Декларації прав людини потребує існування зовнішніх умов та дієвих інституційних механізмів, створених як на рівні окремого суспільства й національної держави, так і на міжнародному

¹ У підготовленому Секретаріатом ООН проекті плану Міжнародного білля прав людини від 09.06.1947 принципи, які стосувалися обов'язків перед суспільством («Duties towards Society») та обмеження прав («Limitation of Rights»), пропонувалося дати у попередніх статтях («Preliminary articles») 1 і 2[23].

рівні. Сукупність таких умов, включно зі згаданими механізмами, утворює той порядок, за наявності якого тільки і можуть бути повністю здійснені права і свободи, викладені у Декларації – порядок, про який у Преамбулі йдеться як про «світ, в якому люди будуть мати свободу слова і переконань і будуть вільні від страху і нужди». З іншого боку, відсутність цих умов унеможливує реалізацію прав і свобод людини та їх ефективність, про яку йдеться у Преамбулі. Унаслідок цього відповідний соціальний і міжнародний порядок (англ. *social and international order*)¹ стає предметом постійної необхідності, предметом базових потреб людини. З урахуванням вступного положення Декларації про необхідність охорони прав людини силою закону є підстави стверджувати, що мова має йти про порядок не тільки загальносоціальний, а й про юридичний, відображуваний сьогодні такими вкрай широкими поняттями як правова держава або ж верховенство права. Таким чином, виникає проголошене у статті 28 *sui generis* суб'єктивне «мета-право» прав людини: її право на такий соціальний і міжнародний порядок, у якому можуть бути повністю здійснені викладені в Декларації права і свободи. Інакше кажучи, може йтися вже про свого роду «право людини на верховенство права», в якому останнє постає вже правовим благом, так би мовити, макрорівня.

Передумови для такого порядку, власне, і окреслюються в наступній, 29 статті Декларації. Очевидно, що такі передумови можуть бути створені лише в тих спільнотах, які забезпечуватимуть згаданий вище порядок. Формування людиноцентричного порядку (як, зрештою, будь-якого порядку взагалі) переносить центр ваги на соціальні передумови забезпечення кожному члену спільноти можливостей вільного і повного розвитку.

Три приписи статті 29 містять відповідно:

1. Вихідний принцип існування обов'язків людини щодо спільноти (англ. *duties to the community*, фр. *devoirs envers la communauté*). Онтологічним витоком цих обов'язків як соціального повинного слугує спільнотна, комунітарна зумовленість розвитку людської особовості (англ. *personality*, фр. *personnalité*), саме соціальне співбуття людей. «Кредитором» щодо людини як носія обов'язків виступає та спільнота, учасником якої є людина. Таким чином, у Декларації проглядаються засади соціального персоналізму (не можна виключати, що відповідні приписи зазнали впливу ідей католицького філософа права Жака Марітена – автора праці «Права людини і природне право» [23; 24; 25], котрий, як відомо, був одним з найбільш активних членів комісії ЮНЕСКО з підготовки проекту Декларації [18, с. 1155–1156; 26]. Християнсько-ліберальна програма Марітена остаточно склалася вже в 30-і роки минулого сторіччя [27; 28; 29; 30]. Персоналістична концепція мислителя, розвинута у його роботі «Інтегральний гуманізм» (1936)

¹ Французький текст Декларації містить дещо інше формулювання: «*Toute personne a droit à ce que règne, sur le plan social et sur le plan international, un ordre tel que les droits et libertés énoncés dans la présente Déclaration puissent y trouver plein effet*».

і більш пізніх працях, протиставлявся бездуховності Заходу й комуністичному тоталітаризму як двом іпостасям кризи гуманістичної культури. Запропонований Марітенем соціальний ідеал передбачав корпоративне співробітництво людей, належних до різних суспільних прошарків (підприємців, робітників та інтелігенції) у плюралістичному суспільстві, здійснюване задля цінностей «спільного блага» й кінцевої теїстичної орієнтації.

Остаточний варіант тексту Декларації, вироблений в результаті гострих дискусій і компромісів і розрахований на підписання представниками різних держав, зі зрозумілих причин уже не міг містити слідів будь-якої конфесійної заангажованості. Проте, в офіційному тексті не можна не побачити певний відбиток загальних засад персоналістичної соціальної філософії, наведених, щоправда, поза зв'язком із надприродним джерелом і без телеологічної складової. Ідеться, поперше, про зазначене в Преамбулі фундаментальне значення людської гідності, властивої всім членам людської сім'ї, а, по-друге, про розглядувані положення статті 29.

Текст останньої породжує питання про те, чи будь-яка спільнота вправі вимагати від свого члена виконання означених обов'язків. Залежно від обраного інтерпретаційного підходу відповідь на це питання може бути індивідуалістичною або ж комунітарною. Так, М. Глендон, надаючи, як видається, обмежувальне тлумачення статті 29, вказує, що згідно з цією статтею обов'язки людини виникають лише щодо такої спільноти, в якій забезпечується вільний і повний розвиток її особовості [18, с. 1169]. Однак таке розуміння на практиці навряд чи може бути підставою для увільнення людини від виконання її соціальних обов'язків до з'ясування питання про ступінь персонцентричності спільноти, до якої вона належить. Брак означеної якості може впливати на зміст і обсяг таких обов'язків, однак навряд чи спроможний морально й юридично виправдати цілковите звільнення від них.

2. *Загальні умови допустимості обмежень при здійсненні прав людини, або ж критерії правомірності подібних обмежень.* Такі умови можуть називатися ліберальними принципами «обмеження обмежень прав людини». Суттєво, що при цьому необхідність встановлення певних обмежень («limitations») як така жодним чином не ставиться під сумнів, на що, як видається, вказує саме словосполучення «shall be subject to» («підлягає»), вжите стосовно «кожного» як суб'єкта прав.

3. *Застереження щодо необхідності здійснення прав людини виключно згідно з цілями і принципами ООН.* Його можна розглядати як своєрідний прояв міжнародно-правового комунітаризму і – поряд із статтею 28 ЗДПЛ – як революційне для міжнародного права визнання існування правового зв'язку між окремою людиною та всесвітньою міжнародною спільнотою¹.

¹ У проектах плану Міжнародного білля прав людини від 04.06.1947 р. та від 10.06.1947 р., підготовлених Відділом з прав людини Секретаріату ООН, а такожу проєкті від 12.06.1947 р., під-

Таким чином, у Декларації: а) встановлено умови правомірності обмежень прав і свобод людини на національному рівні і водночас б) вміщено міжнародне обмеження прав людини. Таким чином, закладено загальну методологічну основу для знаходження балансу між потребою вільного індивідуального розвитку й суспільними потребами. Цей баланс забезпечується, з одного боку, вимогою відповідності національних правообмежувальних засобів припису частини другої ст. 29 Декларації, а, з іншого – заборонаю порушення універсальних міжнародно-правових засад (англ. *purposes and principles of the United Nations*; фр. *aux buts et aux principes des Nations Unies*) у поведінці індивідів. Противагу застереженню частини третьої ст. 29 становлять приписи статті 30 Декларації, які забороняють її тлумачення у спосіб, спрямований на знищення (*destruction, la destruction*) викладених у ній прав і свобод.

Таким чином, послідовність викладу і смислове розгортання завершальних «акордів» Декларації втілює взаємозв'язок прав та обов'язків в їхньому індивідуальному й колективному, особовому та інституційному вимірах. Це зумовлює діалектичний ритм викладу завершальних приписів Декларації: проголошення мета-права людини (ст. 28) – визнання обов'язків людини (частина перша ст. 29) – правоохоронні засади обмежень прав людини (частина друга ст. 29) – обов'язок належного здійснення прав людини (частина третя статті 29) – правозабезпечувальний спосіб тлумачення Декларації (ст. 30). Логіка побудови композиційного завершення ЗДПЛ, яке окреслює контури нового світу, виразно засвідчує загальну смислову спрямованість Декларації й слугує контекстом, у який має бути вміщена кожна ситуація балансування конкретних інтересів індивіда, з одного боку, з інтересами підтримання суспільного й міжнародного порядку, з іншого – порядку, за якого індивідуальні інтереси можуть бути забезпечені вже як типові та з урахуванням значущості інших соціальних інтересів. Як видається, ця діалектика індивідуальних прав і соціальних обов'язків втілює притаманну античній естетиці ідею гармонії. Тут йдеться вже про гармонію соціальну, якій у сфері права відповідає принцип рівноваги цінностей розвитку особистості й публічних цінностей, спільного блага [31, с. 158–164]. Отже, ціннісний аспект Декларації дозволяє поєднати зовнішній, формально-естетичний вимір документа із його внутрішньо-змістовим, соціально-етичним виміром.

2.2. Загальні засади правомірного обмеження прав людини в ЗДПЛ

У частині другій ст. 29 вміщено загальні принципи інституту обмеження прав людини, які у міжнародному праві набудуть значення універсальних. Такими принципами є:

готовленому Секретаріатом, базовий принцип, згідно з якими людина має не тільки права, а й обов'язки щодо суспільства, членом якого вона є («man does not have rights only; he owes duties to the society of which he forms part»), а також прикметну космополітичну засаду, згідно з якою людина є громадянином як її держави, так і світу («man is a citizen both of his State and of the world») було вміщено у тексті Преамбули [28; 29; 30].

1) виключність умов встановлення обмежень (спеціально-дозвільний принцип), звідки випливає заборона їх поширювального тлумачення;

2) формальна визначеність обмеження, вимога встановлення обмежень «законом» (англ. *determined by law*, фр. *établies par la loi*);

3) вичерпність переліку правомірних цілей встановлення обмежень і правомірність тільки таких цілей встановлення обмежень, як-от забезпечення: а) належного визнання і поваги прав і свобод інших; б) справедливих вимог моралі; в) громадського порядку; г) загального добробуту в демократичному суспільстві.

Отже, згідно з Декларацією, суспільними інтересами, які можуть виправдовувати обмеження прав і свобод людини, є: права і свободи інших людей; б) справедливі вимоги моралі; в) громадський порядок; г) загальний добробут (англ. *general welfare*, фр. *bien-être general*) у демократичному суспільстві. Умовно тут можна вести мову про приватні («права і свободи інших людей») й публічні («вимоги моралі», «громадський порядок» і «загальний добробут») обмеження прав людини. При цьому правомірність публічних обмежень зумовлюється їх характеристиками як справедливих (щодо вимог моралі) та демократичних (щодо застереження про загальний добробут (англ. *public order*, фр. *l'ordre public*). З урахуванням приписів ст. 21 ЗДПЛ є підстави припускати, що вимога демократизму суспільства може братися до уваги також і при оцінці правомірності вимог суспільної моралі та громадського порядку. Вказані сенсообмежувальні ознаки додатково підтверджують пріоритет заявлених у Декларації ліберальних цінностей і прагнення її авторів до максимально можливого забезпечення індивідуальної свободи особи.

Порівняння переліків суспільних інтересів, які становлять легітимну юридичну підставу (мету) обмеження, наведених, з одного боку, у статті 29 Декларації, та, з іншого – в міжнародних договорах, які разом із Декларацією склали Міжнародний білль прав людини, виявляє деякі відмінності між ними. Такі відмінності полягають, по-перше, у юридико-технічному розведенні загальних правообмежувальних засад і застережень щодо окремих прав і свобод; по-друге, у визначенні дещо відмінних легітимних цілей обмежень для окремих прав і свобод, по-третє, у визначенні таких цілей шляхом конкретизації у міжнародних договорах публічних інтересів, які охоплюються поняттям загального добробуту (англ. *general welfare*, фр. *bien-être general*) у демократичному суспільстві.

Окрім того, прикметною особливістю МПЕСКП стало закріплення у його статті 4 застереження, загалом аналогічного частині 2 статті 29 Декларації: «Держави, які беруть участь у цьому Пакті, визнають, що відносно користування тими правами, що їх та чи інша держава забезпечує відповідно до цього Пакту, дана держава може встановлювати тільки такі обмеження цих прав, які визначаються законом, і лише остільки, оскільки це є сумісним з природою зазначених прав, і виключно з метою сприяти загальному добробуту в демократичному суспільстві». При цьому відмінність між загальними формулами право-

обмежень кожного з цих документів полягає, з одного боку, у відсутності згадки в Пакті про інші легітимні інтереси, окрім загального добробуту в демократичному суспільстві, а з іншого – у додатковому встановленні такої умови як сумісність із природою обмежуваних прав (англ. *only in so far as this may be compatible with the nature of these rights*; фр. *dans la seule mesure compatible avec la nature de ces droit*). На погляд автора, такий підхід є цілком виправданим, оскільки поняття загального добробуту може розглядатися як таке, що охоплює легітимні цілі обмежень, згадані у частині 2 ст. 29 ЗДПЛ, і відсутні у ст. 4 МПЕСКП.

Декларація прямо не виокремлює критерію суспільної необхідності (пропорційності) обмеження прав і свобод як самостійної умови його правомірності та засади, покликаної забезпечувати гармонію правообмежувальних засобів із легітимними цілями обмежень.

Формула частини другої ст. 22 (англ. *solely for the purpose of securing due recognition and respect for...*) не розрізняє критерії легітимності мети обмеження та суспільної необхідності обмеження, тобто його домірності. Отже, на відміну від більш пізніх документів і міжнародних договорів у сфері прав і свобод людини, за текстом частини другої ст. 22 Декларації необхідність обмеження у демократичному суспільстві виступає елементом допустимої мети обмеження, а не самостійним критерієм оцінювання його правомірності. Цей критерій лише неявно використовується у Преамбулі Декларації для зазначення суспільно-політичних причин прийняття документа та експліцитно – в її «соціальних» статтях 22, 23 і 25 як вказівка на характер і обсяг заходів, що мають бути здійснені державою у сферах соціального забезпечення та праці і забезпечення достатнього життєвого рівня. Натомість уже в МПЦПП як практичному міжнародно-правовому інструменті це важливе розрізнення проведене цілком чітко і недвозначно щодо прав, зафіксованих у статтях 12, 14, 18, 19, 21, 22: у загальній формулі *in conformity with the law and which are necessary in a democratic society* (фр. *conformément à la loi (prévues par la loi) et qui sont nécessaires dans une société démocratique*) або ж у дещо відмінних англійських і французьких формулюваннях, таких як «are necessary to...», «are necessary for...», «strictly necessary»; «nécessaires pour...». Критерій суспільної необхідності обмеження імпліцитно використано також в інших нормах Пакту: для визначення критеріїв правомірності обмежень за умов надзвичайного стану (ч. 1 ст. 4) та стосовно низки інших прав людини. В МПЕСКП критерій необхідності обмеження в демократичному суспільстві прямо виокремлено у ст. 8 в зв'язку із правом на об'єднання у професійні спілки. Зазначимо також, що у Сіракузьких принципах обмежень і відступів від положень Міжнародного пакту про цивільні та політичні права (1984) [32] критерій необхідності обмеження роз'яснюється окремо від цільових (пункт б) критеріїв його правомірності (п. 10 розд. 1. А).

ВИСНОВКИ

Таким чином, існують підстави для припущення, що до ідейних витоків інституту обмежень прав людини в ЗДПЛ належать ідеї персоналізму як різновиду комунітаристської соціальної філософії. Персоналістично трактованому ідеалу соціальної гармонії відповідає принцип збалансованості, рівноваги цінності вільного розвитку особистості зі збереженням й відтворенням цілісності тієї спільноти, яка є необхідною умовою забезпечення такого розвитку, а також взаємопов'язаності прав людини та її соціальних обов'язків.

Структурний аналіз особливостей вираження принципів допустимих правообмежень у Декларації засвідчує, що зміст засад інституту обмеження прав людини у цьому документі і форма їх викладу мають естетичний вимір. Спосіб експлікації правообмежувальних приписів Декларації є складовою загальної композиційної гармонії в побудові цього документа. Водночас така побудова корелює з персоналістичними засадами соціальної гармонії, вираженням якої згадані приписи слугують, а соціальний ідеал конструйованого в Декларації нового світу виражається в гармонії правовій.

Політико-правова природа Декларації зумовила те, що вона заклала лише загальну основу міжнародно-правових стандартів правообмежувального інструментарію, однак при цьому ще не віддиференціювала всіх його елементів. Визначеними у ЗДПЛ принципами інституту обмеження прав людини, які у міжнародному праві набули значення універсальних, є виключність, формальна визначеність та закритий перелік цілей встановлення обмежень. До елементів, не згаданих у Декларації й виокремлених в інших складових Міжнародного білля прав людини, належить суспільна необхідність обмеження як самостійна умова його правомірності та засада, покликана забезпечувати гармонію правообмежувальних засобів із легітимними цілями обмежень.

Насамкінець автор зауважує, що наведені вище положення можуть становити певну теоретичну цінність для дослідників проблем філософії права й загальної теорії права в аспекті уточнення ролі Декларації як першого документа всесвітнього значення, в якому було визначено загальні умови правомірності обмежень прав і свобод людини, а також у розрізі визначення напрямку подальшого вивчення впливу філософії персоналізму на правові ідеї, вираженням яких стала ЗДПЛ. Певна практична цінність цих положень може вбачатися у можливості використання для юридичної аргументації належного балансу приватних і публічних інтересів в судових рішеннях у справах, які стосуються прав людини та її основоположних свобод.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- [1] Рабінович П. М. Межі прав людини (деякі питання загальної теорії) / П. М. Рабінович // Укр. часопис прав людини. – 1997. – № 3–4. – С 14–18.

- [2] Свобода релігії і свобода слова після Charlie Hebdo : зб. есе до круглого столу Харківського юридичного товариства 25 лютого 2015 року [упоряд.: Д. Вовк, О. Уварова]. – Харків : Харківське юридичне товариство, 2015. – 100 с.
- [3] Schmidt M. Limits to the restrictions to freedom of expression. Criteria and Application. [Електронний ресурс] : / Report of The United Nations High Commissioner for Human Rights and follow-up to The World Conference on Human Rights Addendum Expert seminar on the links between articles 19 and 20 of the International Covenant on Civil and Political Rights: “Freedom of expression and advocacy of religious hatred that constitutes incitement to discrimination, hostility or violence” (Geneva, 2-3 October 2008) A/HRC/10/31/Add.3 16 January 2009. – Режим доступу: http://www2.ohchr.org/english/issues/opinion/articles1920_iccpr/docs/A-HRC-10-31-Add3.pdf
- [4] Gerber P., Gory J. The UN human rights committee and LGBT rights: What is it doing? What could it be doing? [Електронний ресурс] : Human Rights Law Review. – 2014. – 14 (3). – Режим доступу: https://www.researchgate.net/publication/275149501_The_UN_human_rights_committee_and_LGBT_rights_What_is_it_doing_What_could_it_be_doing
- [5] Mawhinney A. Claims of Religious Morality: The Limits of Religious Freedom in International Human Rights Law / A. Mawhinney // The Law & Ethics of Human Rights. – 2016. – Vol. 10, Issue 2. – P. 341–365.
- [6] Sartori D. End-of-life issues and the European Court of Human Rights. The value of personal autonomy within a «proceduralized» review [Електронний ресурс] : Questions of International Law. Zoom-in. – 2018. – № 52. – Режим доступу: http://www.qil-qdi.org/wp-content/uploads/2018/06/03_End-Life_SARTORI_FIN.pdf
- [7] Лерхе П. Пределы основных прав / П. Лерхе // Государственное право Германии / Г. Арним, Р. Бальшпергер и др. ; отв. ред. Б. Н. Топорнин. – Т. 2. – Москва : Изд-во ИГиП РАН, 1994. – 320 с.
- [8] Малиновский А. А. Пределы субъективных прав / А. А. Малиновский // Журнал российского права. – 2005. – № 11. – С. 95–100.
- [9] Подмарев А. А. Общие условия ограничения прав и свобод человека, закрепленные Всеобщей декларацией прав человека 1948 года / А. А. Подмарев // Правовая культура. – 2009. – Т. 2 – № 7. – С. 95–99.
- [10] Рабінович П. Здійснення прав людини: проблеми обмежування (загальнотеоретичні аспекти) / П. Рабінович, І. Панкевич // Праці Львівської лабораторії прав людини і громадянина. Львів : Астрон, 2001. – Вип. 3. – 107 с.
- [11] Козюбра М. І. Державна влада: межі здійснення та форма організації (політико-правові аспекти) / М. І. Козюбра // Українське право. – 1995. – Вип. 1. – № 2. – С. 4–13.
- [12] Филиппова И. С. Концепции ограничения государственной власти: теоретико-правовое исследование : дис. ... канд. юрид. наук (12.00.01) / Филиппова Ирина Сергеевна. – Н. Новгород, 2006. – 211 с.
- [13] Троицкая А. А. Конституционно-правовые пределы и ограничения свободы личности и публичной власти : дис. ... канд. юрид. наук (12.00.02) / Троицкая Александра Алексеевна. – Москва, 2008. – 228 с.
- [14] Гревцова Е. Е. Правомерные ограничения прав и свобод человека в международном праве : дис. ... канд. юрид. наук (12.00.10) / Гревцова Екатерина Евгеньевна. – Москва, 2009. – 172 с.
- [15] Стрекалов А. Є. Обмеження основних прав та свобод людини і громадянина як інститут конституційного права України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук (12.00.02) / Стрекалов Андрій Євгенович. – Харків, 2010. – 21 с.

- [16] Милушева Т. В. Пределы деятельности государственной власти в России: вопросы теории и практики / Т. В. Милушева. – Саратов : Изд-во ГОУ ВПО «Саратовская государственная академия права», 2011. – 298 с.
- [17] Морозова Л. А. Принципы, пределы, основания ограничения прав и свобод человека по российскому законодательству и международному праву (матер. «круглого стола») : обзор / Л. А. Морозова // Государство и право. – 1998. – № 7. – С. 20–42.
- [18] Glendon M. A. Knowing the Universal Declaration of Human Rights / M. A. Glendon // Notre Dame L. Rev. – 1998. – Vol. 73. – Iss. 5. – P. 1153–1190.
- [19] Morsink J. The Universal Declaration of Human Rights: Origins, Drafting and Intent / J. Morsink. – Philadelphia : University of Pennsylvania Press, 1999. – 378 pp.
- [20] Klug F. The Universal Declaration of Human Rights: Sixty years on / F. Klug // Public law, 2009. – Vol. 2. – P. 205–217.
- [21] Бурлай Є. В. Право в естетичному вимірі (до постановки питання) / Є. В. Бурлай // Проблеми філософії права. – 2004. – Том II. – С. 204–214.
- [22] Аристотель. Евдемова этика / Аристотель // Гусейнов А. А., Иррилиц Г. Краткая история этики. – Москва : Мысль, 1987. – С. 509–527.
- [23] Plan of the Draft Outline of an International Bill of Rights [Електронний ресурс]: Prepared by the Secretariat : 09.06.1947 (E/CN.4/AC.1/3/ADD.2) / Comission of human rights. Drafting Comitee. United Nations. Economic and Social Council. – Режим доступу : http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=E/CN.4/AC.1/3/ADD.2
- [24] Maritain J. Les droits de l'Homme et la Loi Naturelle / J. Maritain. – New York : Editions de la Maison Française, Inc., 1942. – PP. 143.
- [25] Maritain J. Rights of man and natural law / J. Maritain. – New York : Scribner, 1943. – P. 119.
- [26] Human Rights. Comments and interpretations [Електронний ресурс]: A symposium edited by UNESCO (Paris, 25 July, 1948) / With an Introduction by Jaques Maritain. – Режим доступу: <http://unesdoc.unesco.org/images/0015/001550/155042eb.pdf>
- [27] Губман Б. Л. Философы двадцатого века. кн. первая / Б. Л. Губман; науч. – Москва : Изд-во «Искусство XXI век», 2004. – Режим доступу: http://ecsocman.hse.ru/data/2010/03/05/1211344519/RAN_Filosofy_XX-go_veka.pdf
- [28] Draft Outline of International Bill of Rights [Електронний ресурс]: Prepared by the Division of Human Rights: 04.06.1947 (E/CN.4/AC.1/3) / Comission of human rights. Drafting Comitee. United Nations. Economic and Social Council. – Режим доступу: http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=E/CN.4/AC.1/3
- [29] International Bill of Rights Documented Outline [Електронний ресурс] : Texts. Prepared by the Division of Human Rights : 10.06.1947(E/CN.4/AC.1/3/ADD.3) / Comission of human rights. Drafting Comitee. United Nations. Economic and Social Council. – Режим доступу: http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=E/CN.4/AC.1/3/ADD.3
- [30] International Bill of Rights [Електронний ресурс] : 12.06.1947 (E/CN.4/AC.1/11) / Comission of human rights. Drafting Comitee. Economic and Social Council. United Nations. – Режим доступу: http://repository.un.org/bitstream/handle/11176/270593/E_CN.4_AC.1_11-EN.pdf?sequence=1&isAllowed=y
- [31] Рабінович С. П. Права людини у природно-правовій думці католицької церкви (за матеріалами соціальної доктрини католицизму) / С. П. Рабінович // Праці Львівської лабораторії прав людини і громадянина Науково-дослідного інституту державного будівництва та місцевого самоврядування Академії правових наук України. – Вип. 7. – Львів : Астрон, 2004. – 198 с.

- [32] Siracusa Principles on the Limitation and Derogation of Provisions in the International Covenant on Civil and Political Rights [Електронний ресурс]: Annex, UN Doc E/CN.4/1984/4 (1984). – Режим доступу: <https://www.uio.no/studier/emner/jus/humanrights/HUMR5503/h09/undervisningsmateriale/SiracusaPrinciples.pdf>

REFERENCES

- [1] Rabinovych, P. M. (1997). Human rights limits (some General Theoretical issues). *The Ukrainian Journal on Human Rights*, 3–4, 14–18.
- [2] Vovk, D., Uvarova, O. (eds.). (2015). *Religious freedom and freedom of speech after Charlie Hebdo*. Kharkiv : Kharkiv Legal Society.
- [3] Schmidt, M. (2008). Limits to the restrictions to freedom of expression – Criteria and Application. In *Report of The United Nations High Commissioner for Human Rights and follow-up to The World Conference on Human Rights Addendum Expert seminar on the links between articles 19 and 20 of the International Covenant on Civil and Political Rights: “Freedom of expression and advocacy of religious hatred that constitutes incitement to discrimination, hostility or violence”* (Geneva, 2–3 October 2008) A/HRC/10/31/Add.3 16.01.2009, 9-12. Retrieved from http://www2.ohchr.org/english/issues/opinion/articles1920_iccpr/docs/A-HRC-10-31-Add3.pdf
- [4] Gerber, P., Gory, J. (2014). The UN human rights committee and LGBT rights: What is it doing? What could it be doing? *Human Rights Law Review*, 14(3), 403–439. Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/275149501_The_UN_human_rights_committee_and_LGBT_rights_What_is_it_doing_What_could_it_be_doing
- [5] Mawhinney, A. (2016). Claims of Religious Morality: The Limits of Religious Freedom in International Human Rights Law. *The Law & Ethics of Human Rights*, 10(2), 341–365.
- [6] Sartori, D. (2018). End-of-life issues and the European Court of Human Rights. The value of personal autonomy within a ‘proceduralized’ review. *QIL, Zoom-in* 52, 23–43. Retrieved from http://www.qil-qdi.org/wp-content/uploads/2018/06/03_End-Life_SARTORI_FIN.pdf
- [7] Lerche, P. (1994). Fundamental rights’ limits. In H. Arnim, R. Balsperger, B. N. Topornin (eds.). *State Law of Germany*. Vol. 2. (pp. 234–240). Moscow: Publishing House of Institute of State and Law, Russian Academy of Sciences.
- [8] Malinovskii, A. A. (2005). Limits on subjective rights. *Journal of Russian Law*, 11, 95–100.
- [9] Podmariov, A. A. (2009). General conditions for the Human rights’ restrictions by The Universal Declaration of Human Rights. *Legal Culture*, 2, 95–99.
- [10] Rabinovych, P., Pankevych, I. (2001). *Exercise of Human Rights: limitation issues (General Theoretical aspects)*, Lviv Laboratory on Rights of Man and the Citizen. Lviv: Astron.
- [11] Koziubra, M. I. (1995). Public power: limits on Exercise and form of organization (political and law aspects). *Ukrainian Law*, 1(2), 4–13.
- [12] Philippova, I. S. (2006). *Concepts of the constraining State power: Theoretical-Legal issue* (PhD dissertation, Nizhnii Novgorod State University named by N. I. Lobachevskii, Nizhnii Novgorod, Russian Federation).
- [13] Troitskaia, A. A. (2008). *Constitutional-legal limits and restrictions on individual freedom and public power* (PhD dissertation, Moscow State University named by M. V. Lomonosov, Moscow, Russian Federation).
- [14] Grevtsova, C. E. (2009). *The legitimate limitations of Human Rights and freedoms under the International Law* (PhD dissertation, The Diplomatic Academy of the Russian Foreign Ministry, Moscow, Russian Federation).

- [15] Strekalov, A. E. (2010). *Restrictions of fundamental rights and freedoms of the person and the citizen as institute of a constitutional law of Ukraine* (PhD thesis, Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine).
- [16] Milusheva, T. V. (2011). *Limits of the State Authorities' activity in Russia: theory and practice*, ed. by O. I. Tsybulevskaia. Saratov : Publishing House of Saratov State Academy of Law.
- [17] Morozova, L. A. (1998). Principles, limits and grounds of the human rights restrictions through the Russian law and by the International Law materials of the “round table”. *State and Law*, 7, 20–42.
- [18] Glendon, M. A. (1998). Knowing the Universal Declaration of Human Rights. *Notre Dame L. Rev.*, 73(5), 1153–1190.
- [19] Morsink, J. (1999). *The Universal Declaration of Human Rights: Origins, Drafting and Intent*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- [20] Klug, F. (2009). The Universal Declaration of Human Rights: Sixty years on. *Public Law*, 2, 205–217.
- [21] Burlay, E. V. (2004). The law in aesthetical measuring (for the appointment of the problem). *Philosophy of Law and General Theory of Law*, II, 204–214.
- [22] Aristotle (1987). Eudemian Ethics. In *A. A. Huseinov, G. A. Irrlitz (Translatosr) Short History of Ehics*. (pp. 509–527) Moscow: Mysl.
- [23] United Nations. Economic and Social Council. Comission of human rights. Drafting Comitee. *Plan of the Draft Outline of an International Bill of Rights (prepared by the Secretariat 09.06.1947)* (E/CN.4/AC.1/3/ADD.2). Retrieved from http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=E/CN.4/AC.1/3/ADD.2
- [24] Maritain, J. (1942). *Les droits de l'Homme et la Loi Naturelle*. New York: Editions de la Maison Française, Inc.
- [25] Maritain, J. (1943). *Rights of man and natural law*. New York: Scribner.
- [26] *Human Rights. Comments and interpretations*. A symposium edited by UNESCO (Paris, 25 July, 1948). With an Introduction by Jaques Maritain. Retrieved from <http://unesdoc.unesco.org/images/0015/001550/155042eb.pdf>
- [27] Hubman, L. (2004). Jaque Maritain. In *Philosophers of XX-th century*. The First book. Institute of Philosophy, Russian Academy of Sciences. Moscow: Publishing House “Iskusstvo XXI veka”. Retrieved from http://ecsocman.hse.ru/data/2010/03/05/1211344519/RAN_Filosofy_XX-go_veka.pdf
- [28] United Nations. Economic and Social Council. Comission of human rights. Drafting Comitee. *Draft Outline of International Bill of Rights (prepared by the Division of Human Rights 04.06.1947)* (E/CN.4/AC.1/3) Retrieved from http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=E/CN.4/AC.1/3
- [29] United Nations. Economic and Social Council. Comission of human rights. Drafting Comitee. *International Bill of Rights Documented Outline: Texts (prepared by the Division of Human Rights 10.06.1947)* (E/CN.4/AC.1/3/ADD.3). Retrieved from http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=E/CN.4/AC.1/3/ADD.3
- [30] United Nations. Economic and Social Council. Comission of human rights. Drafting Comitee. *The Draft outline of an International Bill of Rights (prepared by Secretariat 12.06.1947)*(E/CN.4/AC.1/11). Retrieved from http://repository.un.org/bitstream/handle/11176/270593/E_CN.4_AC.1_11-EN.pdf?sequence=1&isAllowed=y
- [31] Rabinovych, S. (2004) *Human rights in natural legal thought of Catholic Church (by sources of Catholic social doctrine)*. Lviv Laboratory on Rights of Man and the Citizen. Lviv : Astron.

- [32] United Nations. Economic and Social Council. Commission on human rights. Forty-first session Item 18 of the provisional agenda. *Annex, E/CN.4/1985/4 Siracusa Principles on the Limitation and Derogation of Provisions in the International Covenant on Civil and Political Rights*. Retrieved from http://www.eods.eu/library/UN_Economic%20and%20Social%20Council,%20Siracusa%20Principles%20on%20%20.pdf

Сергій Петрович Рабінович

Доктор юридичних наук, професор, головний науковий співробітник Львівської лабораторії прав людини і громадянина Науково-дослідний інститут державного будівництва та місцевого самоврядування Національної академії правових наук України 79044, вул. Акад. Єфремова, 79/101, Львів, Україна

Сергей Петрович Рабинович

Доктор юридических наук, профессор, главный научный сотрудник Львовской лаборатории прав человека и гражданина Научно-исследовательский институт государственного строительства и местного самоуправления Национальной академии правовых наук Украины 79044, ул. Акад. Ефремова, 79/101, Львов, Украина

Serhii P. Rabinovych

Doctor in Legal Sciences, Professor, Chief Researcher Lviv Laboratory of Human Rights and Citizen Research Institute of State Building and Local Government of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine 79044, Academic Ephremov Str., 79/101, Lviv, Ukraine

Рекомендоване цитування: Рабінович С. П. Правообмеження у Загальній декларації прав людини: юридичний та естетичний виміри / С. П. Рабінович // Вісник Національної академії правових наук України. – 2018. – Т. 25, № 3 – С. 46–61.

Suggested Citation: Rabinovych, S. P. (2018) Human rights restrictions in The Universal Declaration of Human Rights: legal and aesthetic aspects. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 25(3), 46–61.

Стаття надійшла / Submitted: 05/06/2018

Доопрацьовано / Revised: 14/07/2018

Схвалено до друку / Accepted: 04/09/2018